

Természetteológia és/vagy ökotológia?¹

A 20. század egyik nagy teológiai kihívása ez: tisztázni az ember és természet egymáshoz való viszonyát. A kérdés a 20. század közepétől kezdve válik égetően aktuálissá, amikor egyre világosabban kirajzolódtak a felgyorsult technikai és gazdasági fejlődés következményei: az ember felemészti világát, a teremtett környezetet. A helyzet felismerése már a 20. század 60-as éveiben oda vezetett, hogy egyre szélsőséesebb ökológiai irányzatok jelentek meg. Céljuk ez volt és ez maradt napjainkig: világosan és félre nem érhetően népszerűsíteni az alternatív, földünk lehetőségeit és erőforrásait kímélő életstílust. Ezek az irányzatok részben öko-filozófiai talajon jelentek meg, de némelyik keresztyén gyökerű. Referátumomban igyekszem kitekintést nyújtani a vonatkozó öko-filozófiai háttérre – természetesen a teljesség igénye nélkül –, hogy aztán ebben a kontextusban mutassam fel a keresztyén ökotológia lehetőségeit. Teszem ezt annak belátásával, hogy az ökológia kérdésében nem elég teológia-immanens vitát folytatni, hanem óhatatlanul szükséges az is, hogy érzékenységet tanúsítsunk a probléma iránt és megtaláljuk azt a nyelvhasználatot, amely valamelyest kompatibilis az övékkel. Ha a teológiai etika ökológiára néző üzenetet kíván megfogalmazni, akkor ez elkerülhetetlen. A probléma megkerülhetetlen azért is, mert Lynn White már 1967-ben megállapította, hogy a keresztyénség magában hordozza a krízis lehetőségét, mert „a legantropocentrikusabb vallásként” veszi semmibe a természeti környezetet. A keresztyén teológiának e neo-weberianus váddal kell szembesülnie, s ez apologetikus élt ad minden ilyen irányú törekvésünknek. Kérdés azonban, hogy ki tudunk-e lépni az apologetika nagyon is kézzelfogható korlátai közül, hogy mondanivalónk pozitív tartalma – ha úgy tetszik, a keresztyén világlátás pozitív ökológiai üzenete – eljuthasson a társadalom szélesebb köreihez. A kérdést ugyanakkor egy sajátos jelenség nehezíti, amely szerint a vita – legalábbis etikai téren – többnyire az angolszász nyelvterületen zajlik, s egyelőre kevésbé érinti az európai teológiai etika egészét. Másfelől az ökotológiának már az említése is olyan erős ellenérzéseket vált ki a magyar nyelvű református teológia területén vagy legalábbis bizonyos körökben, hogy ennek objektív bemutatására mindenképpen szükséges van. Ugyanakkor a magyar tudományosságban belül meglehetősen intenzíven foglalkoznak az ökológia kérdésével² és a MEÖT „Teremtés hete”, illetve az öko-gyülekezet-programok is reménységre adnak okot abban a tekintetben, hogy a kérdés a magyar teológiában sem alussza sokáig a rákényszerített Csipkerózsika-álmot.

¹ A Coetus Theologorum 2012. évi ülésén elhangzott elméleti referátumomat némiképpen átdolgoztam, világosabban strukturáltam és a szükséges határokat és elhatárolódásokat élesebben jeleztem az általa kiváltott heves, indulatos és több esetben nem tárgyyszerű reakciók miatt; de az előszóra jellemző fordulatokat nem iktattam ki teljes mértékben. Köszönettel tartozom dr. Kodácsy-Simon Eszternek, akinek tárgyilagos és tárgyyszerű megjegyzése és építő kritikája a későbbiekben is segítségemre volt.

² Római katolikus nézőpontból alapvető tájékozódást kínál: Harsányi Pál Ottó OFM: Tájékozódás az öko-filozófiai irányzatok sokaságában és a keresztyén környezetetika kulcspontjai. In: Baritz S. L. – Fülep D. (szerk.): „...Hogy művelje és őrizze meg”. *Tanulmánygyűjtemény a környezettudatos gondolkodáshoz*. Szent István Társulat, Budapest 2008, 16–30. A környezeti etika filozófiai irányát alaposan és átfogóan mutatja be a következő szöveggyűjtemény: Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. L'Harmattan Kiadó, Budapest 2005. A gyűjteményben magyar nyelven olvashatjuk a legtöbb olyan alapszöveget, amelyek segítséget nyújtanak a kérdéskörben való eligazodáshoz. Világosan látható továbbá az is, hogy miként tevődnek fel a filozófiai etika idevágó kérdései. Különösen fontos, hogy a kötetben magyar fordításban tanulmányozható L. White vitaindító és a keresztyénség és ökológia viszonyáról szóló cikke.

Referátumom témáját három pontban kívánom megközelíteni:³

1. öko-filozófia és ismeretelmélet;
2. Biblia és ökoteológia;
3. a természet teológiája, mint alternatíva?

1. *Ökofilozófia és ismeretelmélet*

Az ökoteológia megállapításai, már amennyiben azok párbeszédképesek kívánnak maradni, olyan kontextusban szólalnak meg, amelyet az öko-filozófiai törekvések félre nem érhetően jelölnek meg. A következőkben ezekkel a mérföldkövekkel foglalkozom.

Első lépésként abból a tényből indulok ki, hogy világunk, amennyiben az idevonatkozó tudósításoknak hitelt lehet adni, soha nem önmagában vett nagyság, hanem minden esetben leképzése valaminek, amit mi, mint megismerő alanyok, szavakba öntünk.⁴ Az öko-filozófia arra hívja fel a figyelmet, hogy az ember hamis világképet épít fel a hamis ismeretelmélet alapján, s ezzel önmagát és utódait is veszedelembé sodorja. A szegényes episztemológia a „pénz teológiáját eredményezi”.⁵ A gazdaság és a teológia ugyanis a maga módján értelmezi a világot: a teológia egy erős narratíva segítségével, a gazdaság pedig egyszerű technikailag értelmezhető mérések és számok segítségével. Mindkét esetben „humanisztikus” értelmezéssel van dolgunk, a kérdés azonban az, hogy a humánium ezen módjai mennyire és milyen mértékben alkalmasak a mélyülő ökológiai válság megoldására. Az emberiség gyenge episztemológiája a világ félreértelmezését eredményezi. Ez a gyenge episztemológia a szekuláris világ „naturalista illúziójában” gyökerezik. Eszerint az ember abban a hitben és tévhitben él, hogy ő tudja, mi a világ, és azt is, hogy milyen irányba kell annak fejlődnie. Az öko-filozófia erre a „naturalista illúzióra” mutat rá. Az öko-filozófia több képviselője is határozottan és élesen bírálta a gazdasági folyamatok ezen öntörvényszerűségét, és világosan megfogalmazták: ha az ember folyamatosan és szisztematikusan pusztítja természeti környezetét, önmagát fogja felemészteni.

Világosan látnunk kell ugyanakkor, hogy a 20. század nagy kérdése a gazdaság igényei és szükségai, illetve a környezettudatosság közötti harc. Ebben a harcban az éppen aktuális gazdasági igények hatalma fejtett ki érdekérvényesítő tevékenységet. Éppen ezért használok a „harc” fogalmát a jelenség jellemzésére. Ez a „harc” több szintéren is fo-

³ A megközelítés ez esetben valóban annak tekintendő, hiszen a kérdéses területen megjelenő komplex és egymásba fonódó nézetekről még a legjobb akarattal sem lehet teljes és átfogó képet adni.

⁴ A gondolat nagyon régen jelen van a filozófiában, s voltaképpen már a kezdetektől megvolt annak valamiféle változata. A görög atomistáktól kezdődően a napjainkig is ható N. Hartmann gondolataiig minden korban létezett az az elképzelés, hogy az ember valamely formában leképezi a világot. Teljesen más kérdés, hogy különbözőképpen képzelték el a leképzés módját. Ld. ennek alapos és kompakt összefoglalását: Nieraad, J.: *Abbildtheorie*. In: *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. I. Bd. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1971, 1–3. Teológiai oldalról ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg Brunner, aki kimondja: a teológia minden időben ragaszkodott ahhoz, hogy analógiák állnak fenn a Teremtő Isten és teremtett világa között, és ezek alapján lehet Istenről és a világról is beszélni.

⁵ Ld. a kérdéstről részletesebben: Goodchild, Ph.: *The Theology of the Money*. SCM Press, London 2007. A szerző azt a kérdést járja körül, hogyan lett a pénz a modern kor vallási szurrogátuma. Goodchild könyve jellemző módon jeleníti meg azokat a problematikus kérdéseket, amelyek az ökológiai kérdésfelvetésekkel foglalkozó teológusok és nem teológusok számára egyaránt gondot jelentenek. Ilyen pl. ebben a koncepcióban a pénz, mint legfőbb érték kérdése, amelyet a szerző nem elég világos körülhatárolással használ. Dr. Kodácsy-Simon Eszter hozzászólásában elhangzott a figyelmeztetés: teológusként jobban oda kell figyelniünk egyrészt a terminológiára, másrészt pedig arra, hogy a teológusoknak sajátos helyzete van, amikor ebben a kérdésben megszólalnak. Ha tehát komolyan vesszük teológiai felelősségünket, akkor ez új hermeneutikai gondolkodás felé kell indítsón.

lyik, s nyugati típusú fogyasztói társadalmaink csak lassan ébrednek rá a technicizált, pontosabban technokrata világgép és világértelmezés veszélyforrásaira.⁶ Erre reagált Hans Jonas már az 1970-es években, és figyelmeztetett a felelősségteljes életvitel fontosságára.⁷ Az ember képtelen helyes és értelmes választ adni a mélyülő ökológiai krízisre. Abból a téziséből kiindulva, hogy a tudomány tulajdonképpen a természet feletti uralkodás, a gazdasági érdekek nagyon sok esetben felülírják a természetvédelem és a környezetvédelem érdekeit. A legújabb kor ökofilozófiai törekvései ezeket a problémás jelenségeket vették figyelembe, és szükségesnek tartják egy olyan világgép kialakítását, amely a környezet-ember organikus egységében gondolkodik. Ennek a gondolkodásnak jellegzetes képviselője az Amerikai Egyesült Államokban élő Henryk Skolimowski.⁸ Az általa képviselt komprehenzív világlátás jelentőségét jól jelzi, hogy az általa diszciplínaként megalapított ökofilozófia napjainkban is reális alternatívát kínál azzal a mechanisztikus, technicizált világgéppel szemben, amely meghatározza a nyugati típusú gondolkodást.

Az emberi faj kiemelt jellemzője, hogy képesek vagyunk tudatosan reflektálni ismereteinkre. Ebből az következik, hogy az az episztemológia, amely krízishez vezetett, szükségszerűen hibás. Pillanatnyilag azonban képtelenek vagyunk megfelelő módon reagálni és cselekedni világunkban. A gond az, hogy hajlamosak vagyunk lineáris viszonyokban gondolkodni. Ebben az összefüggésben a világ olyan erőforrás, amelyet meg kell hódítani, meg kell szelídíteni és fogyasztani kell. Ebben a harcban az erő és a siker a legfontosabb hívószavak. *Val Plumwood* feminista etikusnak az a véleménye, hogy hierarchikus dualizmusról kell beszélnünk, amelyben a természet és a világ alá van rendelve az embernek. Ennek az a következménye, hogy az ember tagadja természettől való függőségét.⁹ Az ilyen gondolkodásban a jólét az egyetlen kritérium és mérce. Amikor azonban a jólét lesz az egyetlen mérce, olyan alapvető értékek tűnnek el, vagy kerülnek a másodlagos értékek kategóriájába, amelyek szükségszerűek és nélkülözhetetlenek a világ és benne az ember fennmaradásához.

Az ökofilozófia másik jellegzetes képviselője, *Edward Goldsmith* szerint az ökofilozófiának arra a helyzetre kell választ találnia, hogy miként lehet megőrizni világunk erőforrásait, támogatni a fenntartható fejlődést, hogy eközben ne merüljenek ki sem az ember

⁶ A technicizált világgépet Michael Trowitsch vizsgálta meg teológiai szemzőgből, és már 1988-ban felhívta a figyelmet annak veszélyeire. Ugyancsak ő használja alapként Martin Heidegger szavait a technicizált világgép leküzdésére: „Már csak egy Isten menthet meg minket”. Ld. Trowitsch, M.: *Technokratie und Geist der Zeit. Beiträge zu einer theologischen Kritik*. Siebeck & Mohr Verlag, Tübingen 1988, 65–66.

⁷ Ld. Jonas, H.: *Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für die technische Zivilisation*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1979.

⁸ Skolimowski művei közül a következők a jelentősebbek: *Eco-Theology. Toward a Religion for Our Times*, (1985), *Living Philosophy. Eco-Philosophy as a Tree of Life* (1992), *A Sacred Place to Dwell* (1993), *The Participatory Mind* (1994), *A Philosophy for a New Civilization* (2005). Egyebek közt igen érdekes, hogy munkáiban miként szövegezte meg a különböző vallási hagyományokat a teremtés szépsége kategória segítségével. Ugyanakkor azonban látnunk kell, hogy Skolimowski nem teológiai és nem is vallásos gondolkodó, hanem a vallási hagyományok pozitív erejének felmutatására törekszik a globális etika kontextusában. Mindenesetre munkássága olyan együtt gondolkodást indított el a vallásos alapú etikákkal, amelyből az ökoteológia született meg.

⁹ Ld. a kérdésről részletesen és kimerítő alaposítással: Plumwood, V.: *Environmental Culture: The Ecological Crisis of Reason*. Routledge Publishers, London 2002. Plumwood alapvető tézise ez: a nyugati világ arrogáns és elnyomó filozófiái egy olyan kultúrát szültek, amely a „másik” elnyomására törekszik, és pedig a platóni dualizmus és az empirizmus impulzusai miatt. Ez a „másik” lehet a nő, a gyengébb fél, illetve a természet az ökológiai vonatkozásokban. Plumwood ugyanakkor világossá teszi a követendő utat és programot, amely a „fennálló rend alapvető és mély megváltoztatásában rejlik”. Plumwood, V.: *i. m.* 253.

lehetőségei, sem a világ erőforrásai.¹⁰ Törekvéseinek népszerűsítésre alapította meg az 1970–2009 között megjelenő *The Ecologist* folyóiratot. Goldsmith azt mutatja fel, hogy világunkban két alternatíva áll egymással szemben: a *modernizmus*, azaz minden jólétünk az emberi munka és alkotás eredménye, illetve a *népi társadalmak/természeti-népi társadalmak* (?) (*vernacular societies*), azaz minden jólétünk a természetes ökoszféra függvénye. A filozófiának és a teológiának is e kettő között lavírozva kell valamilyen választ adnia világunk kérdéseire. Elgondolkoztató ebben a tekintetben az, amit Goldsmith a probléma gyökereként nevez meg: a gazdaság lineáris fejlődése ellentétben áll az ökológiai kölcsönhatások ciklikus jellegével. Goldsmith szerint az ember modern episztemológiájának az a legfőbb hiányossága, hogy csak az individumot tekinti valóságosnak. A laboratóriumokban vizsgált világ nem viselkedik adekvát módon, mert elválasztották természetes rendszereitől. Meglátása szerint az ökológiai „eset” olyan, mint amikor az ember a mezőgazdaság segítségével akarta saját képére formálni a paradicsomi világot. A modern világban egyetlen lehetőségünk van: a lineáris fejlődés képét fel kell váltanunk a ciklikus világtérképpel. A posztmodern episztemológiának az nagy problémája, hogy ön-referenciális. Ebben az önreferenciális rendszerben minden esetben egy valóságnak kikiáltott fogalom a rendező elv; pl. Isten, illetve a pénz a modern piacgazdaságban. A gyenge episztemológia következménye pedig az, hogy a pénz semleges erőnek tűnik a modern világban. Ebből következik a „naturalista illúzió”: az a valóságos, ami beleilleszkedik a szükségek és szolgáltatások természetes kölcsönhatásaként létrejövő értékrendbe. Eszerint minden érték reprezentáció, emberi kitalálmány, azonban az ilyen modern ismeret szükségszerűen vak és ön-referenciális is. Ez a vak és önreferenciális rendszer okozza azt, hogy világunkban egyre inkább „értékek háborújáról” beszélhetünk (*John McMurty*, 2002).¹¹ Ez a totális piacot tünteti fel az egyetlen lehetőségnek, s olyan képet alakít ki a pénz látszólagos semlegességének posztulálásával, amelyben a pénz és a siker mindent igazoló fokmérőkké lesznek. Ehhez kapcsolható *Zygmunt Bauman* megállapítása is, amely szerint világunkban megnőtt a távolság az ember és személyes döntéseinek következményei között, éspedig olyannyira, hogy „morális képzelőerőnk” már nem képes áthidalni ezt a távolságot. Ugyanakkor az egyéni felelősség egyre inkább a névtelen entitás, kollektíva felelőssége felé toódik el.¹² Ennek következménye a rövidlátó *circulus viciosus*, amelyben az ember, s végső fokon világunk szenved jóvátehetetlen károkat. Ebben a tekintetben is elgondolkoztató az, amit Bauman más helyen úgy fogalmaz meg: az egyén éppen erkölcsisége révén lesz társadalmi lényé, s ez mozdítja ki őt a „magányosság” fogságából („splendid isolation”), és irányítja a *másikért* való lét felé.¹³ Ha helyes ez a megállapítás, akkor a másokért való lét, a másokkal való együtt-lét lehet a környezettudatos lét egyik konkrét megnyilatkozása. Bár Bauman erről nem ír, úgy vélem, gondolatait ebben az irányban haladva lehet továbbgondolni, hiszen a környezettudatos lét pontosan a másokkal való együtt-létre teremt megfelelő környezetet. Kétségtelen azonban, hogy a kör-

¹⁰ Goldsmith törekvéseit az utóbbi időben egyre inkább az ökológia és a spiritualitás közötti együttműködés lehetőségei jellemzik. Munkásságában olyan „utat” igyekezett felmutatni az ökológia és a taoizmus spiritualitása között, amely élhetőbbnek látszik, ugyanis lehetővé tenné a spiritualitást komolyan vevő világot. A klasszikus Gaia-hipotézist spirituális irányba fejleszti tovább. Ebbe a gondolatokba szervesen illeszkedik könyvének egyik fejezetcíme: *Az ökológia hit (Ecology is Faith)*; ld. Goldsmith, E.: *The Way. An Ecological World View*. The University of Georgia Press, Athen 1998, 93–97.

¹¹ Ld. McMurty, J.: *Value Wars: The Global Market Versus the Life Economy*. Pluto Press, London and Sterling 2002.

¹² Ld. Bauman, Z.: *Postmoderne Ethik*. Hamburger Edition, Hamburg 2009, 14–15.

¹³ Uo. 97–98.

nyezettudatos élet iránt elkötelezett egyén zavaró tényező a globalizálódott gazdasági és társadalmi környezetben. A tudomány és média eszközei csak erősítik és támogatják a globális piac kialakított illúzióját. Erre a helyzetre válaszol az ökofilozófiai mozgalom, mely a „Deep Ecology” alapvető felismeréseivel kapcsolódik és két nagy problémakörben fogalmaz meg axiomatikus megállapításokat. *Freya Matthews* (1994) két metafizikai axiómát nevez meg:

A1: *az ember a környezetében elv* elvetése egyfajta relacionálisan totális-mező (relational total field) képének javára.

A2: A természet képes a legjobban megvédeni a maga érdekeit, s csak a mi beavatkozásunk vezet természeti katasztrófákhoz.

Az A1-ből következik a B1: ha valóban a természet részei vagyunk, ökológikusabban kell élnünk.

Az A2-ből következik a B2: az emberi tudatosság új, felsőbbrendű humanitás kialakulásához vezet.¹⁴

Ezzel azonban az az gond, hogy bármennyire törekszünk is az objektivitásra, az „életet” és a „természetet” mégis *csupán* a magunk emberi szemüvegén vagyunk képesek vizsgálni és értelmezni. Nem tudjuk megmondani, mit is tekinthetünk „A” természetnek és mit nem. Mindehhez társul az a Gaia-elmélet, amely kulcsfontossággal bír az ökológiai etikában és némely ökofilozófiában. Tipológiailag megállapítható, hogy a Gaia-elmélet három válfajt fejlesztett ki:

- a) önszabályozó kémiai rendszer;
- b) autentikus egész, amely önnön stabilitását garantálja;
- c) metaforikus földistenség.

Különböző módon ugyan, de mindhárom Gaia-értelmezés a perspektivizmus belátható hibáját hordozza, azaz minden elméletet a reflektáló emberi értelem határoz meg, és emiatt illuzórikus volna ezt gondolni: ezen elméleteink segítségével most már „tudjuk”, hogy mi a természet, és hogy mit akar.¹⁵ Az ökofilozófia szembefordul a modernitás önmagába zártágával, és két irányban is nyit: elutasítja azt a humanitást, amely elválasztja az embert és környezetét, illetve elutasítja azt a szekuláris humanizmust is, amely a világ teljes konstrukcióját, leképzését vallja, anélkül, hogy figyelembe venné a spirituális igényeket. Az ökofilozófia pozitív lehetőségeként kell megemlítenünk, hogy más ismeretet állíthat a modern ismeret ellenébe, s ez az ismeret megszabadíthat abból a nyelvi szolgaságból, amely zárt módon képezi le a világot. Ez a más ismeret teret nyit egy új – teológiai megfogalmazásban –, a Lélek erőterében álló teológiai világ- és természet-értelmezés felé. Ebben a törekvésben az ökofilozófiai és teológiai eszmélkedés partnerek lehetnek, figyelve arra, hogy a „szép új világ” folyamatos megvalósulása az újáteremtő Lélek reménységében történik meg igazán. Ezt azonban nem lehet megtenni bibliai referenciák nélkül. Engedtessek meg tehát, hogy a következőkben azokra a hermeneutikai

¹⁴ Ld. Matthews, F.: Conservation and Self-Realisation. A Deep Ecology Perspective. In: *Environmental Ethics* 10 (1998), 347–355.

¹⁵ A Gaia-elméletről és annak kialakulásáról ld. Schneider, St. H. – Miller, J. R. – Crist, E. – Boston, P. J. (Ed.): *Scientists Debate Gaia*. Massachusetts Institute of Technology, The Next Century 2004. Igen érdekes egyebek közt, hogy a klasszikus Gaia-elmélet, amely Lynn Margulis biofizikus és James Lovelock orvos közös munkájának eredményeképpen jelent meg az 1960-as években, a tudományoknak milyen széles körében határozza meg napjainkban a tudományetikai gondolkodást. Ezt a fentebb jelzett kötet is illusztrálja, amelyben a termodinamikától az automatizálásig és a humán tudományokig minden tudományterület magas szinten képviselteti magát. A Gaia-elmélet követői honlapot is működtetnek *gaiatheory.org* címmel.

buktatókra és csapdákra térjek ki röviden, amelyekre az ökofilozófia és annak igénye hívja fel figyelmünket.

2. Biblia és ökoteológia

Mindenekelőtt meg kell jegyezmem, hogy a következőkben szükségszerűen csak tipológiákat, végsőkéig leegyszerűsített szillogizmusokat tudok felmutatni. A Bibliához és a bibliai szövegekhez való ökoteológiai igazodás ennél jóval bonyolultabb sémákat és képeket, illetőleg mechanizmusokat működtet, de referátumom témáját és bevezető jellegét tekintve ezt látom célszerűnek. Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a bibliai szövegek ökoteológiai használatát mélyen meghatározza az a megállapítás, amellyel Lynn White Jr. ezt az alapmeglátást fogalmazza meg: az Isten képére teremtetett ember bibliai fogalma olyan hierarchikus ember–természet dualizmust hozott a keresztyén gondolkodásba, amelynek értelmében az embernek joga és lehetősége van arra, hogy kihasználja a természet adottságait. Ebből a modern antropocentrizmusból következik, hogy a keresztyénség lényege szerint hordozza magában az ökológiai krízis generálását.¹⁶ Ez a nézet az 1Móz 1,26.28-ra alapoz, s így a legtöbb keresztyén ökoteológiai érvelés először arra irányul, hogy kivédje eme neo-weberianus szellemben fogant eszmét, és pozitív teológiai etikai lehetőségeket mutasson fel.¹⁷

Két lehetőségre kell felhívunk a figyelmet. Miként az ökofilozófia esetében is történt, az ökoteológiai törekvések összekapcsolódnak a feminizmus írásértelmezési újításaival, s így érdemes különösen is odafigyelni ezekre az impulzusokra. A feminista teológia az 1Móz 1–3 páli értelmezést követi, és két irányt nevez meg a modern ökológia forrásaiként: újrafelfedezés és ellenállás. Az újrafelfedezés (recovery) követői azt vallják, hogy a bibliai szöveg „jó” volt, azonban eltorzult az értelmezés során, s ezt újra fel kell fedezni. Ez esetben a probléma nem a szövegben van, hanem az értelmező hagyományaiban és értelmezési kísérletében. Klasszikus példaként sorolják fel e tekintetben a 1Móz 1,28-at, és arra helyezik a hangsúlyt, hogy nem a szövegben rejlik az emberi dominancia, hanem a későbbi értelmezők görög–római filozófia látásmódja határozza meg ezt az érvelést. Az eszkatológiailag meghatározott keresztyén hit, amint azt a Biblia elénk tárja, mégis tartalmaz olyan ökológiai tanításokat, amelyeket érdemes komolyan venni.

¹⁶ Ld. White, L.: Ökológiai válságunk történeti gyökerei. In: Lányi András – Jávor Benedek (szerk.): *i. m.* 167–177.

¹⁷ Különösen érdekes ebben a tekintetben a magyar helyzet. A témával szembeni messzemenő idegenkedés a teológiai és egyházi élet széles körében jelentkezik. Mindazonáltal elgondolkoztató Jávor Benedek megállapítása: „Magyarországon az egyházak csak mostanában kezdik felismerni, hogy az ökológiai kérdés nem eshet kívül látókörükön. Miközben alighanem jelentős belső ellenállást, idegenkedést kell legyűrniük az efféle 'kívülről jövő' elvárásokkal való szembenézés során, sok tekintetben könnyebb a dolguk. Létező teológiai irányzatokra, hivatalos egyházi állásfoglalásokra támaszkodhatnak, nemzetközi mozgalmakba, tevékenységekbe kapcsolódhatnak be, és talán a hazai zöldmozgalom részéről is – elismerve és megbecsülve azt a munkát, amit a nyugat-európai, tengerentúli egyházak az ökológia területén az elmúlt 15–20 évben végeztek – inkább tapasztalható nyitottság az egyházakkal való együttműködésre, mint ami a hatvanas-hetvenes években, a White téziseit lényegében elfogadó nyugati mozgalmak részéről tapasztalható volt.” Jávor Benedek: A keresztyénség ökológiai küldetése. In: *Iustum Aequum Salutare II.* 2006/1–2.; 45–52., itt 51–52. Úgy vélem Jávor megállapítása ma is megállja a helyét, s bár egyházunkban jelentősen nő pl. az ökögyülekezeti projekt iránti érdeklődés, ezzel egyidejűleg a „kívülről jövő” elvárásokkal szembeni masszív idegenkedés is tapasztalható. Jellegzetes példája ennek a „Teológia-e ez még?” formában megfogalmazott kérdés. Figyelembe véve a *Coetus Theologorumon* elhangzott beszélgetést és kritikai megjegyzéseket, referátumom közölt változatában ezért igyekeztem megjeleníteni egy olyan hangsúlyosabb hermeneutikai vonalat, amely komoly impulzusokat kínálhat a teológia minden diszciplínája számára.

Ezeket a tanításokat három módon lehet megragadni: történeti-exegetikai, teológiai-hermeneutikai és személyes-aszketikus vonalon. Jóllehet ezek a megfontolások és vonalak az Újszövetség eszkatológiai jellegű hitére és annak vizsgálatára vonatkoznak, mégis úgy vélem, hogy az újrafelfedezés jegyében ezeket minden további nélkül kiterjeszthetjük a bibliai hagyomány egészére is.¹⁸

Az ellenállásnak két formája különböztethető meg: a) ellenállás az ökológia érdekében; b) ellenállás a Biblia nevében.

a) *Ellenállás az ökológia érdekében*

Nem a bibliai szövegek lehetséges pozitív olvasatán van a hangsúly, hanem olyan új kategóriák, bibliaközeli nyelvezet keresésén, amely hordozóerő a megváltozott helyzetben. Ennek extrém változata magától a keresztyén hagyománytól is meg akar szabadulni. Jellegzetes példája ennek a hatkötetes *Earth Bible* projekt. Ebben hívó gondolkodók értelmezik a Bibliát, szem előtt tartva az ökológiai igazságosság szellemét. Megfogalmazzanak hat olyan elvet, amelyet követni kell a világ világszerűbbé tételében:

1. *az intrisztiikus érték* (intrinsic value): a világnak és részeinek önmagukban rejlő értéke van;
2. az interkonexialitás elve: a világ olyan közösség, amelyben az egymással összekapcsolt életformák egymástól függenek, és túlélésük is csak így biztosított;
3. a hang elve: a föld olyan alany, amely képes hallatni hangját az igazságtalanság ellen;
4. a célszerűség elve: a földnek és minden részének célja és szerepe van egy dinamikus egész megvalósításában és fennmaradásában;
5. a kölcsönös gondviselés elve: a föld olyan kiegyensúlyozott területek összessége, amelyben a különböző élőlények kölcsönösen tartják fent a kiegyensúlyozott viszonyokat;
6. az ellenállás elve: a föld nemcsak pusztá elszenvedője az emberi beavatkozásoknak, hanem aktívan válaszol is azokra az igazságosság helyreállításával.

Minden fenntartás ellenére is el kell ismerni, hogy a projekt a maga rendjén következetesen véghezviszi célját, de kritikusan kell látnunk azt is, hogy mindezt nagyon is direktív módon teszi. Kevésbé direktív ugyanakkor a *Green Bible* projekt, amely ehhez az irányzathoz (is) kapcsolható, ugyanis olyan Bibliát jelentettek meg, amelyben zöld színnel emelték ki a környezeti etika szempontjából fontos helyeket.

Az *Earth Bible* a kifejtett elvek alkalmazásával osztja két csoportra a bibliai szövegeket: azokra, amelyek koherens egészet képeznek az elébb felsorolt elvekkel; és azokra, amelyek nem teszik ezt. Eszerint a Biblia nem ökológia- és világbarát. Jellegzetes példa erre a Zsolt 8, amely az ember dominanciáját emeli ki. Ökológiai részről ugyanakkor kritika illeti az 1Jn-t is, amely a spirituális világot részesíti előnyben és alábecsüli a materiális világot. Ezzel szemben a *Green Bible* annyival kínál szabadabb alternatívát, hogy nem köti meg az olvasót prejudikatív értékítéletekkel, hanem arra helyezi a hangsúlyt, hogy maguk az olvasók alkossanak véleményt és értékítéletet a különböző bibliai részek és könyvek tanulmányozása közben.

b) *Ellenállás a Biblia nevében*

Némelyek a Biblia nevében állnak ellen az ökológiai teológia törekvéseinek. A Biblia mint megkérdőjelezhetetlen autoritás áll minden ökoteológiai törekvéssel szemben. Az

¹⁸ Ld. Horrell D. G. – Hunt, Ch. – Sothgate, Ch. – Stavropoulou, F. (szerk.): *Ecological Hermeneutics*. T & T Clark International, Edinburgh 2010, 244.

alaphangsúly itt az újjáteremtésre esik. Jóllehet némely teológus a leghatározottabb biblicista alapon képviseli ezt az ellenállást, létjogosultsága mégis kérdéses. Ha ugyanis a bibliai szövegeket csupán egyetlen és legitím módon lehet értelmezni, akkor mi szükség van bármiféle hermeneutikai elvre? Az ellenállás képviselői azt vallják a klasszikus 1Móz 1,28 értelmezése alapján, hogy az ember arra teremtett, hogy uralja a földet, amint azt a bibliai szöveg is alátámasztani látszik. Ennek a gondolkodásnak a hátterében egy olyan statikus természetértelmezés áll, amely meghatározta ugyan az óegyház életének kezdeti szakaszát, de már abban az időszakban sem volt általános érvényű. A középkor már csak árnyalta ezt a képet, amikor megjelent a *cooperator Dei* gondolat, amelynek mélyenszántó hermeneutikai következményei is vannak a világértelmezés tekintetében. Igen érdekes ugyanakkor a középkorban, hogy a *cooperator Dei* gondolat mellett, ha nem is a kultúra főáramában, de mindenképpen megvolt a természet iránt tanúsított misztikus tisztelet is. Sajátos módon ez nem volt annyira hangsúlyos a későbbi korokban. Igen érdekes, hogy a Biblia tekintélyével érvelő teológusok tulajdonképpen a felvilágosodást követik ebben a kérdésben, amennyiben a reneszánsz gondolkodók azon gondolatát elevenítik fel, hogy az újat alkotás az ember emberségének a lényege.¹⁹ Ez az újat alkotás azonban egy sajátos eszkatológiai távlattal, az újjáteremtés távlatával társul az ökológiai ellenállás képviselői között. Kétségtelen, hogy a keresztyénség úgy hiszi és látja Istent, mint aki valóban minden dolog, pontosabban e világ Teremtője. Ebből azonban semmiképpen nem vezethető le az a gondolat, hogy a Teremtő felhatalmazná az embert a teremtett világ feletti korlátlan uralomra. Ezért feltétlenül szükséges az, hogy a bibliai szövegeket egy újabb hermeneutikai megközelítéssel vizsgáljuk. Mivel a teremtett világ kizsákmányolása a mi környezetünket is érinti, keresztyén teológusokként nem elégedhetünk meg a pusztá szemlélődés kétségtelenül kényelmes perspektívájával. De nem is áltathatjuk magunkat azzal, hogy a tiszta elutasítás, illetve a merev bibliai tekintélyelv az „üdvözítő” hermeneutikai megoldás. Nem felejtkezhetünk meg arról, hogy „nincsen ’ortodox’ hermeneutikai módszer. Az ökológiai hermeneutika... folyamatos munkálkodást jelent.”²⁰

A következőkben egy ábra segítségével foglalom össze azt, amit eddig vázoltam.

A Biblia tekintélye erős

A b) típusú ellenállás; következménye az ökológiai kérdések elutasítása	A Biblia felfedezése – a „helyes” Biblia-értelmezés a „zöld” aktivitást segíti elő.
Nincs szükség bibliai értelmezésre e témában.	Az a) típusú ellenállás; az ökológiai elvek melletti elköteleződés (némely) bibliai szöveg kritikus értelmezését kívánja meg.

➔ Ökológiai értékek

Megállapítható tehát, hogy a bibliai szövegek értelmezésében három hermeneutikai alternatíva jelentkezik: a rekonstruktivista, amely elutasítja a klasszikus keresztyén hagyományokat; az apologetikus, amely védelmezi azokat; és a revizionista. E harmadik értelmezésnek közvetítő szerepe van, amennyiben a hagyomány bibliai alapokon álló átértelmezését tartja fontosnak az ökoteológia érdekében. A fentebb megfogalmazott gondolatok arra figyelmeztetnek a bibliai szöveggel kapcsolatosan, hogy szükség van e

¹⁹ Ld. Udo Krolczik: „Machet Euch die Erde untertan...!” und das christliche Arbeitsethos. In: K. M. Meyer-Abich: *Frieden mir der Natur*. Freiburg–Basel–Wien, Herder Verlag 1979, 174–196.

²⁰ Ld. Habel, N. C. – Trudinger, P. (Ed.): *Exploring Ecological Hermeneutics*. Society of Biblical Literature, Atlanta 2008, VIII.

közvetítő álláspontra a mai magyar teológiában és bibliai hermeneutikában, valamint teológiai oktatásunkban is. Fontos látnunk azonban, hogy torzítanak az úgynevezett egységes „hermeneutikai kulcsok”, s bármennyire is hasznosaknak tűnnek, a szöveg értelmezésében szükségszerűen torzulásokhoz vezetnek. Az ökotológia közvetítő módjának képviselői olyan látásmódot sürgetnek, amely képes meglátni, hogy a Biblia hol és mennyire közvetíti Isten felszabadító evangéliumának erejét a világ számára, és hol nem teszi meg ezt. A doktrinális perspektíva eszerint állandó kritikai vizsgálatra szorul. A hagyomány reformálására törekvő teológia a kortárs viszonyokra alkalmazott és alkalmazható ökológiai etikát szülhet, amely a természet teológiáját kínálja fel.²¹

3. *A természet teológiája, mint alternatíva?*

A európai protestáns teológia számára nem marad más lehetőség, mint felvenni a kesztyűt és tovább vinni Eberhard Jüngel teológiai meglátásait a pozitívan értelmezett természeteológia irányába. A következőkben ezt néhány rövid tézisben és az azokhoz fűzött kommentárban kívánom megtenni.

A természet teológiája tudomásul veszi, hogy az ember rá van utalva a maga természeti környezetére. Különösképpen fontos ez abban az összefüggésben, hogy Isten nem légüres térbe és nem is valamilyen mesterséges világba helyezte az embert, hanem olyan teremtett környezetbe, amelyben maximálisan megadattak a fejlődéséhez szükséges életkörülmények. Azonban nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy Isten nem csak megteremtette a világot, hanem azt fent is tartja folyamatos gondviselésével. A Heidelbergi Káté Isten gondviseléséről szóló 27. kérdése éppen erre irányítja figyelmünket.

A természet nem a végső valóság, legalábbis nem abban az értelemben, ahogyan azt ma látjuk, hanem éppenséggel lehetőség. E lehetőség azonban nem jelenti, és nem jelentheti annak kihasználását. A teremtéskor kapott felelősség fokozottan érvényes ebben a tekintetben. E tekintetben nem szabad megfélelkezni arról, hogy a teremtett világ és a Krisztus-test kapcsolatáról szóló ógyházi hagyományok némelyike, amelyek a keleti egyház írásmagyarázati hagyományaiban élnek tovább, hasznos lehet az ökumenikus párbeszédben, de emellett a protestáns álláspont kialakításában és a társadalmi vitákban is segítségünkre lehet.

A „műveld és őrizd” semmiképpen nem jelent és nem jelenthet abszolút birtoklást. Teológiai síkon mindenképpen fel kell emelnünk szavunkat az abszolút birtoklás illúziója ellen. A teremtett ember csupán a Teremtőtől kapott mandátum alapján teljesíti feladatát a világban, amely elsősorban az, hogy teremtő Istenére utaljon cselekedeteivel. Éppen ezért ve-

²¹ A fogalmat itt nem a *theology of the nature* értelemben használom, hanem közvetítő lehetőségként, úgy, amint azt Jüngel mutatta fel a maga teológiai gondolkodásában. A természet teológiája az angolszász teológiai iskolák egyik kedvelt iránya lett az utóbbi időben, különösen a feminista irányultságú teológiák esetében. Ld. erre már-már klasszikus példaként: Case-Winters, A.: *Reconstructing a Christian Theology of Nature. Down to Earth*. Ashgate Publishers, Hampshire, UK 2007. A szerző ott a Teremtő Isten és a teremtett világ „kreatív interakciójából” indul ki, és azt a nézetet képviseli, hogy a szemléletváltáshoz elengedhetetlenül szükséges az istenkép revidálására, amely szolidárisabb és közösséglvű világ felé vezethet el (ld. 2. és 4. old.). Igen érdekes egyebekben, hogy a szerző Zwingli teológiája alapján fogalmazza meg a természettudományok és a teológia együttműködésének lehetőségeit a természet egy új teológiájának megfogalmazása érdekében (uo. 102.).

szélys és kerülendő az abszolút birtoklás, s ezzel az abszolút formálhatóság és alakíthatóság illúziója.²²

Az ember és természet szükségyszerűen tartozik bele a teremtett világ rendjébe, amelynek így és csak ebben az értelemben van Istentől adott és rendelt célja. Ezt a célt soha és semmilyen esetben sem az ember jelöli ki, hanem minden esetben az a teremtő Isten, akinek Igéje abszolút kezdet, és aki az általa teremtett világot „igen jónak” látja.

Tévút az emberi cselekedetek és az Isten tette közötti egyértelmű korreláció. Ez a megközelítés már csak azért is zsákutcába vezet, mert a teremtés és a megtartás vagy fenntartás munkája nem választható el egymástól. Isten teremtő tetteinek két különböző vonatkozásával van dolgunk, de ugyanazon teremtő tetről. A teremtés és fenntartás nem olyan folyamatok, amelyek időben elválaszthatók volnának egymástól. Isten teremt, fenntart és újjáteremt.²³

Az emberi cselekedetek csak visszatükröződései Isten kegyelmének és kiválasztó szeretetének. E helyen nem szabad elfelednünk, hogy istenképységünk semmiképpen sem feltétlen uralom a teremtett világ felett, hanem azt jelenti, hogy az ember minden esetben a maga természeti környezetét alakító cselekedeteivel csak válaszol Isten teremtő Igéjére. Nem szabad elfelednünk, hogy Isten teremtő tette önmagában véve is kenotikus, s ez minket a helyes önismeretre és aláatra kell hogy intsen.

Az ökonomikus és immanens Szentháromságról szóló dogmatikai tanítás etikailag figyelmeztet arra, hogy a világ és az ember egymásra van utalva. Nem a hierarchikus, hanem a mellérendelő viszonyok szükségzerűek. Ha helyesek a klasszikus teológiai megközelítések, és az ember-Isten viszonylatában az *analogia relationis*ról kell beszélnünk, amint azt Barth teszi,²⁴ akkor ugyanígy kell gondolkodnunk a teremtett környezetünkhöz való viszonyaink kérdéseiben is. Az egymásra utaltság nyilvánvaló a nem feltétlenül sakramentális természetértelmezés nélkül is, és ez az egymásra utaltságnak mindenképpen a mellérendelő viszonyt komolyan vevő természet-teológia felé kell elmozdítania minket.

A kegyelem felelősségteljes teológiájának megélése a Lélek erőterében teszi lehetővé az Isten teremtési rendjének megfelelő világ élhetségét. Mindeközben nem feledkezhetünk meg arról, hogy a világ rendjének fenntartása Isten ügye, s világunk valóságában mi csak a *cooperator Dei* minőségben igyekszünk komolyan venni a számunkra adatott isteni parancsokat.

Az ember munkáján túl Isten biztosítja az egyensúlyt. Ez természetesen nem jelenti az emberi munka és felelősség alábecsülését, de jelenti annak komolyan vételét, hogy Isten nem szűnik meg gondoskodni világunk fenntartásáról.

²² A kérdéssel kapcsolatban már 1974 és 1978 között komoly teológiai vita folyt. A teológusok a *Mystery* és *Mastery* kifejezésekkel jelölték az egymással szembenálló pozíciókat, és rámutattak arra, hogy a természet védelme sakramentálisan megalapozott a keleti egyház hagyományában, amely szerint az embernek el kell fogadnia, hogy a természet nagy titka Isten kezében van és azt ott is kell hagyia. Ezt a nézetet a szír-orthodox metropolita, Paulos Grigorios (*The Human Presence. An orthodox view of the Nature*. World Council of Churches, Genf 1978) és a görög orthodox teológus, Christos Jannaras (Makromensch in Mikrokosmos. Umwelt in der Sicht orthodoxer Theologie. In: *Evangelische Kommentare* 19/1977) képviselte. Nézeteik komoly viszszhangot váltottak ki a nyugati teológia világában is, és ökumenikus párbeszédre készítettek. A protestáns teológus szemszögéből azonban kérdés, hogy ez a sakramentális természetértelmezés beépíthető-e a protestáns teológiai megközelítésünkbe, és ha igen, hogyan és milyen mértékben.

²³ Megszívlelendő e tekintetben Emil Brunner megállapítása: „Minél inkább számolunk azonban a különböző életformák megjelenésének nem egyidejű voltával, amint azt jelenkori ismereteink alapján tennünk kell, annál kikerülhetetlenebbül vezetnek ezek ezen gondolathoz: Isten nem egyszerre teremtett mindent, hanem újra és újra Újat teremt.” Brunner, E.: *Dogmatik*. Bd. 2. Zwingli Verlag, Zürich 1950, 43 (*Die christliche Lehre von Schöpfung und Erlösung* fejezet).

²⁴ Vö. Barth, K.: *KD III/2*, 45. §.

A református teológia reménységgel és bizalommal tekint Isten világot és benne a természetet és embert fenntartó munkájára, ugyanakkor azonban felelősen, sáfarként éli meg természethez való viszonyát. Ez azonban nem vezethet valami hamisan értelmezett „sáfárság-ideológia”-hoz. A sáfárság gondolata felelős teológiai és gyakorlati munkára ösztönöz. Az ember számára adott lehetőségek éppen a természeti környezetünkben rejlő sokszínűség révén hordozzák magukban a helytelen, adott esetben legjobb akaratunk ellenére született hibás döntéseink lehetőségét. A felelős teológiai, hermeneutikai munka olyan hermeneutikai kulcsok megtalálását teszi lehetővé, amelyekkel árnyaltabb képet kaphatunk a döntéshelyzetekben, és a lehetőségek és felelőségek viszonyáról megfelelő módon dönthetünk.

*A Kálvin nyomdokain járó református teológia ma sem tehet mást, mint azt, hogy hirdeti a természet teológiáját, amely Isten gondviselő irtalmának és szeretetének példája az emberiség életében. A kálvini alapokat követő és azokat komolyan vevő teológia nem merülhet ki abban, hogy a világ *theatrum gloria Dei*, hanem sokkal inkább abban érdekelt, hogy Isten dicsősége világosabban ragyogjon az emberi cselekedetek által. Nem feledkezhetünk meg arról, amire a genfi reformátor teológiája ma is figyelmeztet, hogy tudniillik Isten nem hagyja magát jel nélkül, és hogy az Írás által a természet is Kijelentéssé nemesülhet; s bárha ez kárhozzát is bennünket istenismeretünk tökéletlensége miatt, mégis jelként emlékeztet Isten jóságára és irtalmára.²⁵ A 21. századi magyar református teológiának fel kell tudnia mutatni azt a működőképes hermeneutikai kulcsokkal dolgozó módszereit és teológiáját, amely komolyan veszi a természet teológiáját és hozzáteszi ehhez a maga nagyon is emberi hozzájárulását az élhetőbb világ kialakításához.*

Ferencz Árpád

(Debreceni Református Hittudományi Egyetem)

D. dr. Juhász Tamás
a Sárospataki Református Teológiai Akadémia
tiszteletbeli professzora

A 20 esztendővel ezelőtt újraindított Sárospataki Református Teológiai Akadémia 2012. szeptember 9-én tartotta jubileumi tanévnyitó ünnepélyét.

Az akadémiai közgyűléssel összekapcsolt jubileumi tanévnyitó istentisztelettel kezdődött, amelyen dr. Bölcskei Gusztáv, a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke, a Magyarországi Református Egyház Zsinatának lelkészi elnöke hirdette az Igét és az akadémia kórusa énekelt Beidek Adrienn karvezető irányításával.

A jubileum alkalmából tiszteletbeli professzorokat is avató közgyűlést dr. Dienes Dénes rektor helyettes nyitotta meg majd dr. Enghy Sándor rektor mondott tanévnyitó beszédet, és köszöntötte az újonnan választott tiszteletbeli professzorokat: D. dr. Abraham van de Beek (Amsterdam), Eberhard Busch (Göttingen), Martin E. Birkman (Amsterdam) és Juhász Tamás (Kolozsvár) professzorokat, akiket dr. Dienes Dénes és dr. Sawyer Frank laudált. (Abraham van de Beek professzor felesége súlyos betegsége miatt nem tudott jelen lenni és személyesen átvenni az oklevelet, illetve előadni a következő napon a He Came to his Own. On Christ's Ownership of Creation című előadását.

²⁵ *Institutio*, I. 5,1. és I. 5,14.